

„Zabudnuté hlasy“ prvej svetovej vojny: fonografické nahrávky
vojnových zajatcov v Rakúsko-Uhorsku a Nemecku (1915 – 1918)
na príklade zajatých Udmurtov¹

Alexej J. Zagrebin – Michal Šmigel' – Igor L. Žerebtsov

Prof. Alexej Jegorovič Zagrebin, DrSc.
Udmurtský inštitút histórie, jazyka a literatúry
Uralské oddelenie Ruskej akadémie vied
Lomonosova 4, 426004 Iževsk
Udmurt Republic - Russia
e-mail: zagreb72@izh.com

Doc. PhDr. Michal Šmigel', PhD.
Univerzita Mateja Bela v Banskej Bystrici
Filozofická fakulta, Katedra histórie
Tajovského 40, 974 01 Banská Bystrica
Slovakia
e-mail: michal.smigel@umb.sk

Dr. Igor Ľubomirovič Žerebtsov, DrSc.
Inštitút jazyka, literatúry a histórie Komi
Uralské oddelenie Ruskej akadémie vied
Kommunističeskaja 26, 167982 Syktyvkar
Komi Republic - Russia
e-mail: zherebtsov@mail.illhkomisc.ru

Muzeológia a kultúrne dedičstvo, 2017, 5:1:29-42

„Forgotten voices“ of the Great War: Phonographic records of Udmurt POWs in Austria-Hungary and Germany (1915 - 1918)

This paper examines recordings of Russian WWI POWs of Finno-Ugric ethnicities (primarily Udmurts) captured by Austria-Hungary and Germany between 1915 and 1918. These recordings were made by Austrian, Hungarian and German Academies of Sciences in the POW camps using the technical know-how and state-of-the-art technical capabilities of the Berliner Phonogramm-Archiv and the Phonogrammarchiv of the Austrian Academy of Sciences and were stored as phonographs and gramophone records. Top experts in the fields of anthropology, ethnography, musicology and linguistics participated in the project, the outcome of which is preserved to this day and allows us to study the Great War not only through written materials, but by hearing the voices of those who fought in it.

Key words: WWI, Austria-Hungary, Germany, Russia, Finno-Ugric people, Udmurt, POWs, Phonogramm-Archiv, phonograph recordings, gramophone recordings, folklore, linguistics, field research, documentation

Významné jubileá sú často dôvodom k návratom, novým pohľadom a niekedy aj prehodnoteniu predošlých názorov na kľúčové momenty dejín. Jedným z takýchto momentov sa stala aj 1. svetová vojna, dobovo nazývaná Veľká vojna. Tá – napriek prognózam politikov a vojakov – prekročila očakávania a stala sa globálnym konfliktom, ktorý poznačil viacero štátov, ekonomík, spoločenskí a miliónov obyčajných ľudí. Práve na pleciah posledných

¹ Štúdia je výstupom z grantovej úlohy Ruského vedeckého fondu (Российского научного фонда) – projekt č. 14-18-03573 «Поля несуществующего»: неизвестные источники по истории и культуре финно-угорских народов России (поиск, публикация, популяризация).

padlo najväčšie bremeno útrap vojnových čias. Aj keď historici rôznych škôl a smerov môžu odôvodnene diskutovať o predpokladoch, príčinách a dôsledkoch konfliktu, väčšina z nich sa však zhodne na tom, že život sa po tejto vojne stal iným, podoba „dlhého 19. storočia“ odišli nenávratne do minulosti.² Po prvý raz v dejinách boli v takom kolosálnom množstve prizvané do vojenskej služby ideológie, vedecké objavy, industriálne mašinerie a ľudské masy, ktoré sa nechtiac stali autormi prechodu sveta do modernej doby.

Medzi špecifiká 1. svetovej vojny sa už od začiatku aktívne hlásil tzv. národnostný faktor. Konfliktné strany sa snažili s vlastnými cieľmi využiť medzietnické i náboženské trenice a driemajúce konflikty svojho nepriateľa. Práve v dôsledku toho významnými sa stávali získané etnografické informácie a aj samotní odborníci z oblasti národopisu. Inštitúty zajatia a utečencov boli dôležité pre etnopolitické a etnokultúrne kombinovanie, začínajúc od vojenských jednotiek, sformovaných na etnickom princípe, až po vytvorenie nových etnící a mytológií. Praktický význam etnografie si veľmi rýchlo uvedomili vlády bojujúcich štátov a – popri iných – aj túto vednú disciplínu prizvali do vojnových služieb. Platilo to však aj opačne, keď veda využila vojnové pomery na obohatenie svojich poznatkov.

Jednou z takých sa stala stredoeurópska ugrofinistika (tiež finougristika) – vedný odbor zaoberajúci sa ugrofinskými jazykmi (jazykmi uralskej jazykovej rodiny), ktorý sa sformoval na prelome 19. a 20. storočia. Ugrofinistika do istej miery spájala ruskú humanistiku s európskou etnografiou. Pod vplyvom vedeckých objavov a výsledkov náučných bádání, publikovaných v akademických publikáciách, školských učebniciach a populárnych periodikách, postupne sa formoval zmysel európskeho ugrofinskeho príbuzenstva.³ Intenzívny záujem o dejiny a kultúru príbuzných národov žijúcich v Rusku viedol zo strany fínskych, uhorských a estónskych vedeckých intelektuálov (a nielen ich – tiež nemeckých, rakúskych atď.) k integrácii ich bádání s výsledkami ruských vedcov. Vytváral sa diskusný kontext potrebný pre pozitívny vývoj vedy.⁴ Pritom skúškou pre odbornú verejnosť stala sa práve Veľká vojna, ktorá ugrofinistike zabránila v používaní predtým osvedčených mechanizmov prijímania a šírenia vedeckého poznania – expedícií, múzejných a univerzitných stáží atď.⁵ Navyše samotný objekt výskumov obliekol vojenskú rovnošatu a bol mobilizovaný na front. Ocitol sa v radoch proti sebe bojujúcich armád. V podmienkach vojny hľadali vedci netriviálne formy vedeckej práce, okrem iného aj práce s vojnovými zajatcami.

Na územiach európskych bojujúcich štátov, vrátane Rakúska-Uhorska a Nemecka, sa ocitli obrovské masy vojenských zajatcov rôznej národnosti. „*Masové zajatie vojakov bolo jedným z hlavných problémov prvej svetovej vojny a novým fenoménom, ktorý táto prvá totálna vojna so sebou priniesla.*“⁶ Vo všeobecnosti zajatci vytvárali značné ťažkosti najmä pre vojenské tylové orgány, miestne úrady a spoločenstvá (umiestnenie, zásobovanie, hygiena, epidémie, neskoršia repatriácia a pod.).

² Pozri: KRINKO, E. F. - KHLYNINA, T. P. Milestones of Return of «Forgotten War»: Main Trends and Stages in the Development of Domestic Historiography of the First World. In: *Bylye Gody*, 2014, Vol. 33, Is. 3, s. 299-300; POLYAKOVA, L. G. Black Sea Governorate during World War I: A Historiographical Survey. In: *Bylye Gody*, 2015, Vol. 36, Is. 2, s. 367-369.

³ ЗАГРЕБИН, А.Е. Финно-угорские этнографические исследования в России (XVIII – первая половина XIX в.). Ижевск, 2006, с. 3-4.

⁴ ЗАГРЕБИН, А. Е. Этнографическое финно-угроведение в России: динамика научных идей и знаний. In: Труды Карельского научного центра Российской академии наук, 2014, № 3, с. 4.

⁵ WICHMANN, Y. Wirkungen des Weltkriegs auf die finnisch-ugrische Völker und ihre wissenschaftliche Erforschung. In: *Journal de la Société Finno-Ougrienne*, 1930, Vol., 44, s. 17-18.

⁶ ЗАТКОВА, J. *Zabudnutí vojaci. Zajatci v oblasti Vojenského velitelstva Bratislava 1914 – 1918*. Bratislava, 2013, s. 7.

Na druhej strane boli zajatci využívaní ako náhrada za domácu, na front mobilizovanú pracovnú silu. Pri ich vysokej koncentrácii sa vyskytovali prípady spoločenských a medzietnických konfliktov. V niektorých táboroch sa praktizovala diferencovaná internácia zajatcov podľa etnických a religióznych princípov, bola vedená separatistická propaganda medzi predstaviteľmi národnostných a náboženských menšín.⁷ Bolo tomu tak aj v prípade vojnových zajatcov z Ruskej ríše v strednej Európe. Napríklad Ukrajinci, Gruzínci, Poliaci a moslimskí zajatci koncentrovaní v európskych táboroch mali väčšie „privilégiá“ ako ruskí zajatci iných národností.

V historiografii je možné sa stretnúť s rôznymi údajmi o počte ruských vojnových zajatcov. Napríklad, podľa výpočtov ruského historika E. J. Sergejeva padlo do zajatia 3,4 mil. radových vojakov a 14,3 tis. dôstojníkov, čo v konečnom dôsledku znamenalo 74,9 % bojových strát ruskej armády alebo 21,2 % z celkového počtu odvedených na front.⁸ Z toho 42,14 % sa nachádzalo v zajateckých táboroch na území Nemecka, 56,9 % na území Rakúsko-Uhorska, menej ako 1 % – v Bulharsku a Turecku.⁹ Podľa iných údajov sa do nemeckých a rakúsko-uhorských zajateckých táborov dostalo do 1,5 mil. vojakov a dôstojníkov ruskej cárskej armády.¹⁰

V radoch zajatých vojakov a dôstojníkov ruskej armády boli aj predstavitelia ugrofínskych národov Ruska, vrátane Udmurtov.¹¹ Zistiť, koľko ich bolo v krajinách Ústredných mocností, nie je možné prakticky dodnes. Viaceré nemecké vojenské archívy boli silne poškodené počas bombardovaní a požiarov na konci 2. svetovej vojny a vo Viedenskom vojenskom archíve sa práce v tomto smere len začali. Čo sa týka štatistík na ruskej strane (dokumentácia mobilizujúcich orgánov či zvláštne záznamy ruskej cárskej armády o zajatcoch), je to stále problematické. Ide – napríklad – aj o to, že historické udmurtské osídlenie bolo rozptýlené v niekoľkých ruských guberniách – Vjatskej, Kazanskej, Ufimskej, Permskej a Samarskej. Na začiatku Veľkej vojny boli Udmurti mobilizovaní práve z týchto regiónov, ale, pokiaľ prežili zajatecké tábory a následne aj bojiská ruskej občianskej vojny, vracali sa už do novo vytvorených administratívno-teritoriálnych celkov sovietskeho Ruska.

Koncentrácia množstva vojakov z rôznych krajín a kontinentov v zajateckých táboroch zaujala skôr než ostatných rakúsko-uhorských a nemeckých vedcov. Antropologický výskum medzi vojnovými zajatcami inicioval v roku 1915 Anton Carl Toldt – anatóm, bývalý rektor

⁷ NACHTIGAL, R. Troops of Estonian origin among Russian prisoners of war in Germany in 1914–1918. In: *Encapsulated Voices: Estonian Sound Recordings from the German Prisoner-of-War Camps in 1916–1918*. Cologne, Weimarannd Vienna, 2011, s. 28–29.

⁸ СЕРГЕЕВ, Е. Ю. Русские военнопленные в Германии и Австро-Венгрии в годы Первой мировой войны. In: *Новая и новейшая история*, 1996, № 4, с. 66.

⁹ Россия в мировой войне 1914–1918 гг. (В цифрах). Москва, 1925, с. 4, 39.

Pre rokovanie počas 1. svetovej vojny sa vo viac ako troch tisícach zajateckých táborov Ruska ocitlo okolo 2,4 mil. vojakov. Podľa oficiálnych úradných štatistík Nemecka a Rakúsko-Uhorska išlo o 2 111 146 rakúsko-uhorských, 158 104 nemeckých a 51 000 tureckých a bulharských vojakov. BENKO, J. Vojnová socializácia mužov v armáde, v zajatí a v légiách (1914 – 1921). In: *Forum Historiae*, 2009, roč. 3, č. 1, s. 6 [online]. Dostupné na internete: http://www.forumhistoriae.sk/FH1_2009/texty_1_2009/benko.pdf. Podľa iných zdrojov – z 9 miliónov rakúsko-uhorských vojakov, ktorí boli zmobilizovaní počas vojny, padlo do prevažne ruského zajatia 2,8 milióna vojakov, teda takmer 30 % zo súhrnného počtu zmobilizovaných vojakov. ZATKOVÁ, ref. 6, s. 15.

¹⁰ NACHTIGAL, R. Zur Anzahl der Kriegs gefangenen im Ersten Weltkrieg. In: *Militaergeschichtliche Zeitschrift*, 2008, No. 67, s. 345–384.

¹¹ Udmurti – ugrofínsky národ žijúci v západnom Preduralsku – prevažne v súčasnej Udmurtskej republike (Ruská federácia) a v susedných regiónoch Ruska. Udmurti ako národ sa sformovali v dôsledku rozpadu prapermského etnolingvistického spoločenstva a sú autochtónnym obyvateľstvom severného a stredného Preduralska a Povolžia. Ich jazyk a kultúra sa sformovali pod vplyvom ruského a turkických národov (obzvlášť kazanských Tatárov). Súčasťou Ruskej ríše sa stali na konci 15. a v priebehu 1. polovice 16. storočia.

Viedenskej univerzity a prezident Viedenskej antropologickej spoločnosti. Využiť sa mala príležitosť, že do zajateckých táborov na území monarchie sa dostali zajatci mnohých národností z európskej aj ázijskej časti Ruska. Vytvorili sa tak podmienky na výskum a rozšírenie antropologických znalostí o málo známych národnostiach priamo v monarchii, bez toho, aby sa za nimi muselo vycestovať v rámci antropologických a etnografických expedícií.¹² V rakúskej časti monarchie sa iniciátormi výskumov medzi vojnovými zajatcami – na tú dobu moderným spôsobom s pomocou nahrávacích zariadení – stali antropológ Rudolf Pöch a skladateľ Robert Lach. Na území Uhorska sa „táborovou etnografiou“ zaoberali Bernhard Munkácsi, David Raphael Fokos-Fuchs, Ödön Beke, Antal Klemm a Ignác Kúnos. V Nemeckom cisárstve výskumy so zajatcami viedol filológ a pedagóg Wilhelm Doegen a iní členovia Kráľovskej pruskej fonografickej spoločnosti na čele s Carlom Stumpфом.

Aby bolo možné hlbšie pochopiť záujem vedcov o takéto „táborové“ výskumy, je potrebné sa vrátiť do histórie vzniku dvoch najväčších európskych zvukových archívov, ktoré sa ocitli v centre diania pomerne neobvyklého pre vojnové časy.

* * *

Myšlienka založenia prvej úschovne zvukových zbierok patrila rakúskym vedcom, členom Cisárskej akadémie vied, fyzikovi Ludwigovi Boltzmannovi a fyziológovi Sigmundovi Exner-Ewartenovi. Za dátum založenia Viedenského archívu fonogramov (*Vienna Phonogrammarchiv*; taktiež *Phonogrammarchiv der Kaiserliche Akademie der Wissenschaften*) je pokladaný 27. apríl 1899. Bol vytvorený výsostne ako miesto úschovy zvukových materiálov a pre uskutočnenie systematických nahrávok a ich používanie pre vedecké ciele. Vznik takého archívu zďaleka nebol náhodný. Prešlo už viac ako dvadsať rokov od objavenia prvého nahrávacieho zariadenia – *fonografu* (vynašiel ho americký vynálezca Thomas Alva Edison v roku 1877). Od toho času fonograf a následne aj *gramofón* Emila Berlinera (vynájdený v roku 1887) sa stali veľmi populárnymi a pre vedcov aj užitočnými. V priebehu expedícií, ako aj v interiéroch podmienkach nahrávacích štúdií sa objavili možnosti zaznamenania reči, piesne či melódie na mechanických nosičoch. Používali sa k tomu fonografické voskové valce a gramofónové platne. Ich jednoznačnou výhodou pre vedu bolo, že záznamy bolo možné opakovane počúvať, dešifrovať a analyzovať.

Berlínsky archív fonogramov (*Berliner Phonogramm-Archiv*) bol založený v septembri 1900 z iniciatívy nemeckého psychológa, filozofa a muzikológa Carla Stumpfa, v tej dobe riaditeľa Inštitútu psychológie na Univerzite Fridricha Viliama v Berlíne (*Friedrich-Wilhelms-Universität*; od roku 1949 *Humboldt-Universität zu Berlin*), a najskôr sídlil v priestoroch inštitútu. V rokoch 1905 – 1933 bol jeho riaditeľom muzikológ (a jeden zo zakladateľov etnomuzikológie) Erich Moritz von Hornbostel, žiak a spolupracovník C. Stumpfa.¹³ Pod jeho vedením sa archív stal poprednou európskou zvukovou úschovňou.¹⁴ Podarilo sa mu rozvinúť plodnú spoluprácu s folkloristami berlínskeho Etnografického múzea. Postupne sa zamestnancom archívu podarilo zapojiť k nahrávaniu zvukových materiálov etnológov, lingvistov, geografov, archeológov, lekárov a aj misionárov, podnikateľov a osoby z armádneho prostredia. Od svojho založenia

¹² ZAŤKOVÁ, ref. 6, s. 87.

¹³ Berlínsky archív fonogramov bol súčasťou Inštitútu psychológie Univerzity Fridricha Viliama v Berlíne do roku 1922. Následne sa stal súčasťou berlínskeho Kráľovského akademického hudobného konzervatória (*Königlichen Akademischen Hochschule für Musik*). Po príchode nacistov k moci v roku 1933 bol fonografický archív pridelený k Etnografickému múzeu (*Ethnologisches Museum*, do roku 1999 *Museum für Völkerkunde*) v súčasnosti sídliacom v Múzejnom centre Berlín-Dahlem (*Museumszentrum Berlin-Dahlem*).

¹⁴ ZIEGLER, S. *Die Wachszylinder des Berliner Phonogramm-Archivs*. Berlin, 2006, s. 52.

sa pracovníci berlínskeho zvukového archívu aktívne zúčastňovali expedícií do rôznych kútov sveta, uskutočňovala sa výmena nahrávok s fonografickými archívmi a zberateľmi iných krajín, kopírovanie voskových valcov (pomocou medených matric), dešifrovanie a publikovanie nadobudnutých materiálov.¹⁵ Do začiatku 1. svetovej vojny sa im podarilo zhromaždiť azda najväčšiu kolekciu folklórnych nahrávok. Vypuknutie vojny však rozbehnutú činnosť prerušilo. Využili však túto situáciu a obrátili sa na vojenské orgány so žiadosťou o uskutočnenie antropologických a etnografických výskumov (vrátane zvukových nahrávok) so zajatcami prídiacimi do nemeckých zajateckých táborov prakticky z celého sveta.

* * *

V súčasnosti zvukové kolekcie viedenského a berlínskeho archívu fonogramov priťahujú pozornosť lingvistov, etnografov a folkloristov z celého sveta. Pre ruských výskumníkov sú osobitne interesantné nahrávky s ruskými vojenskými zajatcami, ktoré zrealizovali rakúsko-uhorskí a nemeckí vedci v období rokov 1915 – 1918.

Výskum so zajatcami v Rakúsko-Uhorsku (v začiatočnom období) uskutočňoval bezprostredne sám Rudolf Pöch, predseda kvôli tomu vytvorenej špeciálnej komisie v rámci Viedenskej antropologickej spoločnosti. Výskum komisie bol financovaný čiastočne antropologickou spoločnosťou, ale v hlavnej miere Cisárskou akadémiou vied. Taktiež bola poskytnutá podpora aj od ministerstva vojny a ministerstva železníc (napríklad zabezpečenie bezplatného cestovania a ubytovania výskumných tímov v okolí zajateckých táborov). Sám R. Pöch bol zbavený vojenskej povinnosti a mohol sa svojmu výskumu venovať vo funkcii štábného lekára. V rokoch 1915 – 1918 navštívil spolu so svojimi spolupracovníkmi a asistentom Josefom Weningerom niekoľko zajateckých táborov na území Rakúsko-Uhorska, Nemecka a obsadeného Rumunska. Za uvedený čas uskutočnil antropologický výskum na 7 000 zajatcoch, vytvorili okolo 5 000 diapozitívov, fotografií a filmových ako aj fonografických záznamov. Vyrobil okolo 300 sadrových odliatkov tvárí zajatcov. Vo svojom výskume sa zameriaval na „*vymierajúce národnosti*“ a na antropologicky málo známe národnosti Ruskej ríše, napríklad z oblasti Kaukazu či Sibíri.¹⁶

Následne sa do projektu zapojil Pöchov kolega Robert Lach s asistentmi Leom Hajekom a Hansom Pollákom (obidvaja boli technickými odborníkmi Archívu fonogramov vo Viedni). Fonografické nahrávky realizovali v septembri 1915 v zajateckých táboroch v okolí Liberca a Chebu v Čechách a následne svoju činnosť presunuli do Budapešti (kam boli preložení aj niektorí informátori-zajatci).¹⁷ Odhliadnuc od vojnových čias a nedostatočného financovania sa títo výskumníci na rozdiel od nemeckých kolegov – takmer okamžite po uskutočnení zvukových nahrávok púšťali aj do príprav publikácií. Na dešifrovaní audiozáznamov sa podieľali vtedajší najlepší odborníci, okrem iného aj z Uhorskej akadémie vied.

¹⁵ KOCH, L.-Ch. – WIEDEMANN, A. – ZIEGLER, S. The Berlin Phonogramm-Archiv: A Treasury of sound recordings. In: *Acoustical Science and Technology*, 2004, Vol. 25, Is. 4, s. 227-231.

¹⁶ ZAŤKOVÁ, ref. 6, s. 87-88. Pozri aj: BERNER, M. Forschungs. „Material“ Kriegsgefangene. Die Massenuntersuchungen der Wiener Anthropologenangefangenen Soldaten 1915-1918. In: HEINZ, E. G. – NEUGEBAUER, W. (eds.): *Vorreiter oder Vernichtung? Eugenik, Rassenhygiene und Entbanasie in der österreichischen Diskussion vor 1938. Zur Geschichte der NS-Entbanasie in Wien III*. Wien – Köln – Weimar, 2005, s. 167-198.

¹⁷ ДЕНИСОВ, В. Н. Удмуртский фольклор устами уроженцев кукурморской земли: к 100-летию проведения фонографических записей военнопленных-удмуртов в Австро-Венгрии. In: *Ежегодник финно-угорских исследований*, 2016, № 1, с. 70-71.

Práve účasť uhorských (maďarských) vedcov na takom „nevojenskom“ projekte mala vplyv nato, že z vojenských zajateckých táborov Rakúsko-Uhorska boli zapojení do výskumov a nahrávania zajatcov aj predstavitelia ugrofínskych národov Ruskej ríše.¹⁸ Prvé dva zborníky, v ktorých bola vykonaná predbežná analýza folklórno-lingvistických materiálov, boli vydané tlačou ešte počas nahrávania ruských zajatcov (v rokoch 1917 a 1918). Boli v nich publikované marijské, čuvašské, estónske, mordvianske, komi-zyrianske a komi-permiacke piesne.¹⁹ Výsledkom bolo, že významná časť folklórnych záznamov bola už vtedy starostlivo dešifrovaná, popísaná a publikovaná. Neskôr – už v medzivojnovom období – zvukové nahrávky so zajatými vojakmi mordvianskej národnosti dešifroval a opísal nemecký ugrofinológ Enst Lewy.²⁰ Nahrávky Marijcov publikoval maďarský lingvista Ödön Beke.²¹ Podobne boli pripravené a vydané kolekcie zvukových záznamov vojnových zajatcov iných národov Ruskej ríše – Abcházcov, Osetov, Megrelov, Svanov, Baškírov a Čuvašov.²²

Obr. č. 1: Zajatecký tábor Kenyérmező pri Ostrihome (1916).
Zdroj: <http://personalhistory.ru/images/Kenyermezo/019f.jpg>

¹⁸ BEKE, Ö. *Finnisch-ugrische Sprachstudien in ungarischen Kriegsgefangenenlagern*. Helsinki, 1938.

¹⁹ LACH, R. *Gesänge russischer Kriegsgefangener im August und September 1916*. Wien, 1917; LACH, R. *Gesänge russischer Kriegsgefangener im August bis Oktober 1917*. Wien, 1918.

²⁰ LACH, R.: *Gesänge russischer Kriegsgefangener. I Bd: Finnisch-ugrische Völker. 2. Abt.: Mordwinische Gesänge / Transkr. und Übers. der mordwinischen Originalliedertexte von Prof. Dr. E. Leny in Berlin*. Wien; Leipzig, 1933.

²¹ BEKE, ref. 18.

²² LACH, R. *Gesänge russischer Kriegsgefangener. III Bd: Kaukasusvölker. 2. Abt.: Mingrelische, abchasische, svanische und ossetische Gesänge / Transkr. und Übers. der Text von R. Bleichsteiner*. Wien; Leipzig, 1931; LACH, R.: *Gesänge russischer Kriegsgefangener. II Bd: Turktatarische Völker. 2. Abt.: Baschkirische Gesänge / Transkr. und Übers. der baschkirischen Originalliedertexte von Dr. H. Jansky in Wien in Verbindung mit Dr. T. Galimdschan*. Wien; Leipzig, 1939; LACH, R. *Gesänge russischer Kriegsgefangener. I Bd: Finnisch-ugrische Völker. 4. Abt.: Tschuwaschische Gesänge / Transkr. und Übers. der tschuwaschischen Originalliedertexte von Dr. K. Gronbech*. Wien; Leipzig, 1940.

Zrejme najproduktívnejšia vedecká práca so zajatými Udmurtmi bola uskutočnená vo veľkom zajateckom tábore v obci Kenyérmező²³ pri Ostrihome (v dokumentoch sa vyskytuje pomenovanie aj Ostrihomský tábor) na území dnešného Maďarska. Ako neskôr poznamenal profesor D. R. Fokos-Fuchs: „Bolo pre nás skvelou správou, že už v prvom roku svetovej vojny medzi mnohými ruskými zajatcami, umiestnenými prevažne v Ostrihomskom tábore, boli vojaci, ktorých rodná reč (ako sme zistili) bola jednou z ugrofínskych alebo turkických jazykov. Vďaka tomu vznikla možnosť skúmať jazyk zajatcov priamo na mieste. Uborská akadémia vied využila túto priaznivú príležitosť pre štúdium ugrofínskych a turkických národov. Našťastie vojenská správa jej bez problémov vyhovela a k dispozícii lingvistom dala vybraných vojnových zajatcov.“²⁴

V zajateckom tábore Kenyérmező sa nachádzalo 39 zajatých Udmurtov, z nich boli 27 vybraní ako informátori. Samotný zber a dešifrovanie udmurtských nahrávok a aj ich preklady do nemčiny zrealizoval maďarský lingvista a etnograf Bernhard Munkácsi (v tej dobe jeden z najuznávanejších uhorských odborníkov na udmurtský jazyk). Ešte v roku 1885 ako 25-ročný bol súčasťou vedeckej expedície a navštívil udmurtské osídlenia v Rusku.²⁵ Po druhýkrát cestoval za Udmurtmi v roku 1888, kontrolujúc staré a vytvárajúc nové poznatky. O niekoľko rokov neskôr napísal: „S napätým záujmom sledoval uhorský zrak východnú Európu. Tie kraje, kde vznikol záblesk svítania jeho národnej existencie a kde legendy starých čias nadobudli krídla. Navšteva starej vlasti a odlúčených bratov a sestier je pokúšením našej horúcej duše, je ako magický obraz nasmerovaný pretkaný storočiami. Myšlienka dávnej histórie – ako najvýznamnejšia prítlačivá sila – sa prejavovala v tých vedeckých cestách modernej doby, ktorých cieľom bolo jediné: štúdium príbuzných národov a jazykov.“²⁶

Súčasnici a aj bádatelia vedeckej tvorby B. Munkácsiho poukazujú na horúci a úprimný vzťah uhorského vedca k Udmurtom. Znalosť jazyka a hlboký záujem o kultúru príbuzného národa prispeli k úspechu jeho vedeckej práce. Tieto vlastnosti mu pomohli prekonať nedôveru ľudí, ktorí boli zbavení slobody a nachádzali sa v cudzine, a získať ich priazeň. Sám Munkácsi opísal svoje prvé stretnutie s vojnovými zajatcami nasledovne: „Na ich tvárach sa prejavila najväčšia miera vzrušenia. Pozdravil som ich po udmurtsky „Zečna-a?“ (Ako sa máte?). Odpovedali mi „Zeč“ (Dobre). Nálada opadla v priebehu nášho hlučného rozhovoru. „Chlapci, nebojte sa – hovorím im – nič sa vám zlého nestane!“ „Vojak sa nebojí“ – znela odpoveď jedného z Udmurtov. Potom som ich usadil na lavicu a začal som s nimi hovoriť. Porozprával som im, ako som v mladosti cestoval do ich vlasti a kto všetko mi vtedy pomáhal – skutoční majstri udmurtského jazyka. Pýtal som sa, či poznajú ich. Potom som im ukázal svoje udmurtské publikácie a prečítal som im z ľudovej básnickej zbierky jednu rozprávku a jednu pieseň. To urobilo na Udmurtov dobrý dojem. Začali sa správať pokojnejšie. Povedali, že aj oni poznajú také spievanky i rozprávky a sú ochotní ich vyrozprávať.“²⁷

Okolo dvoch rokov – od jari 1915 do jari 1917 – pokračovala práca B. Munkácsiho so zajatými Udmurtmi. Viacerí z nich sa stali jeho priateľmi. Napokon dokázal získať „...obromnú zdrojovú

²³ K 1. januáru 1915 tu bolo umiestnených 22 291 vojnových zajatcov a okolo 1 500 internovaných civilistov. V nasledujúcich rokoch ich počet stúpал: k 1. januáru 1916 – 63 352 (súhrnný kmeňový počet – tu a ďalej), k 1. januáru 1917 – 67 334 a k 1. januáru 1918 – 84 072 zajatcov. Išlo prevažne o zajatých vojakov z Ruska a Talianska. ZAŤKOVÁ, ref. 6, s. 23-25 (tab. č. 4 – 8), 46-49.

²⁴ Volksbräuche und Volksdichtung der Wotjaken. Aus dem Nachlasse von Bernhard Munkácsi. Herausgegeben von D.R. Fuchs. In: *Mémoires de la Société Finno-Ougrienne*, 1952, Vol. 102, s. V.

²⁵ КЕЛЬМАКОВ, В.К. Слово о Бернате Мункачи, исследователе уdmуртов. In: Венгерские ученые и пермская филология. Устинов, 1987, с. 12-24.

²⁶ MUNKÁCSI, B. Jelentés az estergomi fogolytáborban végzett votják nyelvi és néprajzi tanulmányaimról. In: *Akadémiai Értesítő*, 1916, Februar 15, ol. 61.

²⁷ МУНКАЧИ, Б. В лагере военнопленных в Эстергоме. In: Подарок Мункачи. Песни и сказания. Ижевск, 1983, с. 72.

základňu, zdá sa, takmer vo všetkých skupinách Udmurtov. Vyčerpávajúcim spôsobom odrážala duchovnú sféru života udmurtskeho etnika z konca 19. – začiatku 20. storočia.²⁸ Vedca zaujímalo prakticky všetko: udmurtské piesne, rozprávky, mýty, legendy, príbehy, hádanky, porekadlá, povrávky, pranostika, poverčivosť, zlorečenie, príhody etnografického a každodenného obsahu.

Bohatý materiál vyzbieraný B. Munkácsim v priebehu viacerých rokov jeho činnosti, vrátane nahrávok udmurtských zajatcov, naplnil obsah jeho knihy „Ludové zvyky a ľudové básníctvo Udmurtov“. Bola však vydaná až po 2. svetovej vojne.²⁹ Zásluha v publikovaní tejto významnej práce patrí jeho talentovanému študentovi a neskoršiemu významnému ugrofinistovi profesorovi D. R. Fokos-Fuchsovi. Aj on bol súčasťou skupiny vedcov z Uhorskej akadémie vied, pracujúcej v zajateckých táboroch. Zodpovedal za zber folklórnych textov zajatých Komi-Zyriánov a Komi-Permiakov.³⁰ Neskôr R. Lach spojil zbierky komijské s udmurtskými (ako jazykovo najbližších etník) a vydal ich ako samostatný zväzok.³¹

Po skončení procesu nahrávania vojnových zajatcov boli pracovné materiály odovzdávané výskumníkmi do Archívu fonogramov Rakúskej akadémie vied (*Phonogrammarchiv der Österreichischen Akademie der Wissenschaften*),³² kde sa nachádzajú až doteraz. Výskum sprievodných materiálov k nahrávkam zajatcov ukazuje, že okrem uhorských vedcov nahrávky Udmurtov viedol v Budapešti na jeseň 1917 aj rakúsky výskumník R. Pöch. Dohromady nahral osem voskových diskov, na ktorých zaznamenal viac ako 20 piesní a krátkych poviedok. Rukopisné poznámky R. Pöcha sa zachovali v dobrom stave, ale zatiaľ neboli publikované. Samotné záznamy na voskových diskoch sú už v súčasnosti digitalizované.

Pri uskutočňovaní zvukových nahrávok zajatcov vtedajší rakúsko-uhorskí bádatelia dokumentovali celý proces výskumu: na každého zakladali „sprievodný list“, v ktorom bolo uvedené miesto narodenia informátora, údaje o jeho rodičoch, o národnosti, povolání, gramotnosti, náboženskej príslušnosti; uvádzal sa aj dátum záznamu, názov tábora a žáner vykonávaného diela. Niekedy na týchto listoch bol priamo uvedený aj dešifrovaný text piesne alebo rozprávania. V prípadoch, pokiaľ informátor bol gramotný, mohol v predstihu sám napísať text a následne ten sa len zafixoval. Na základe analýzy prác R. Lacha a B. Munkácsiho a taktiež rukopisných materiálov, ktoré sa týkali nahrávok R. Pöcha, bol zostavený celkový zoznam udmurtských zajatcov, ktorí sa zúčastnili projektu na území Rakúsko-Uhorska.³³

²⁸ ВЛАДЫКИН, В.Е. Бернат Мункачи и вопросы удмуртской этнографии. In: Венгерские ученые и пермская филология. Устинов, 1987, с. 27-28.

²⁹ *Volksbräuche und Volksdichtung der Wotjaken. Aus dem Nachlasse von Bernhard Munkácsi*. Herausgegeben von D.R. Fuchs. Helsinki, 1952.

³⁰ Fuchs Dávid Rafael dr. levele zúrjén hadifogoly-tanulmányok ügyében. In: *Keleti Szemle – Revue orientale*, 1915/1916, Kt. XVI, ol. 261-262; Fuchs Dávid Rafael dr. levele zúrjén hadifogluokkal való nyelvi tanulmányairól. In: *Keleti Szemle – Revue orientale*, 1916/1917, Kt. XVII, ol. 228-230.

³¹ LACH, R. *Gesänge russischer Kriegsgefangener. I B. Finnisch-ugrische Völker. 1. Abteilung. Wotjakische, syrjänische und permikische Gesänge* / Transkription und Übersetzung der wotjakischen Texte von Prof. Dr. Bernhard Munkácsi, der syrjänischen und permikischen von Dr. Raphael Fuchs. Wien und Leipzig, 1926.

³² Phonogrammarchiv der Österreichischen Akademie der Wissenschaften je v súčasnosti inštitútom Rakúskej akadémie vied so sídlom vo Viedni. V roku 1999 historické zbierky archívu z rokov 1899 – 1950 (okrem iného etnologickej zbierky Rudolfa Pöcha, Adolfa Dirra, Rudolfa Trebitscha a Abraháma Idelsohna, nahrávky hlasov svetových osobností – vrátane cisára Františka Jozefa I., Arthura Schnitzlera, Josefa Weinhebera, Leva Tolstého, Theodora Roosevelta a i.) boli zapísané do zoznamu svetového dedičstva UNESCO – Pamäť sveta (Memory of the World – World Documentary Heritage).

³³ ДЕНИСОВ, В.Н. История одного «невосенного» проекта: фонографические и грамофонные записи военнопленных-удмуртов в 1915–1918 гг. в Австро-Венгрии и Германии. In: *Удмуртский край в годы Первой мировой войны*. Ижевск, 2014, с. 177-179.

Súčasným bádateľom sa okrem iného podarilo spresniť názvy obcí, z ktorých boli do armády mobilizovaní informátori, s previazanosťou na súčasné administratívne sídla.

Z dnešného pohľadu je ťažké povedať, či všetci zajatci spolupracovali s vedcami dobrovoľne. Zrejme však osobná angažovanosť B. Munkácsiho v tomto vedeckom projekte mala zjavný vplyv na ochotu zajatých Udmurtov zapojiť sa v úlohe informátorov. Tento stav sa indikuje prostredníctvom zachovaných ohlasov samotných účastníkov nahrávok. V rokoch 1958 – 1960 vedecký pracovník Udmurtského vedecko-výskumného inštitútu histórie, jazyka a literatúry G. A. Archipov viedol korešpondenciu s rodákmi a príbuznými niektorých bývalých informátorov-zajatcov. Všetky spomienky na maďarského vedca boli výsostne pozitívne. Účastníci nahrávok vyjadrovali hlboké poďakovanie za pomoc a podporu v pre nich ťažkých časoch.³⁴ Podľa nich im B. Munkácsi zabezpečoval doplnkovú stravu, snažil sa o preradenie na ľahšie práce. V podmienkach zajatia (pri ťažkej fyzickej práci a nedostatočnom stravovaní) to bolo nezanedbateľné. A – čo je najdôležitejšie – upevňoval v nich hodnoty ich národnej kultúry, vieru vo vlastný život a ľudskú dôstojnosť.

Týmto spôsobom boli zhromaždené a sčasti aj publikované cenné folklórno-lingvistické materiály, ktoré sú dôležitou súčasťou európskeho kultúrnohistorického dedičstva. Z hľadiska ruského záujmu, práve vďaka práci rakúskych a uhorských (maďarských) vedcov boli zhromaždené a uschované podrobné a spoľahlivé informácie o Udmurtoch, účastníkoch nahrávok v zajateckých táboroch I. svetovej vojny. Okrem toho, práve tieto materiály sú nápomocné pri dešifrovaní nahrávok iných skupín zajatcov z bývalej Ruskej ríše. V zásade zvukové nahrávky a rukopisy uložené v Archíve fonogramov Rakúskej akadémie vied ešte len čakajú na svoje dôkladné preskúmanie a aj ich zverejnenie v záujme všeobecnej dostupnosti.

* * *

Podobne aj v berlínskych zvukových archívoch – v Archíve fonogramov a Zvukovom archíve Humboldtovej univerzity v Berlíne – sú uschovávané nemenej významné kolekcie jazykových a folklórnych nahrávok ugrofínskych národov, vrátane udmurtských materiálov. História ich vzniku je rovnako spojená s obdobím 1. svetovej vojny, keď v októbri 1915 z iniciatívy niektorých nemeckých vedcov – lingvistov, etnológov, antropológov, muzikológov a orientalistov bola založená Kráľovská pruská fonografická komisia (*Königlich Preussische Phonographische Kommission*). Jej úlohou bola organizácia zvukových nahrávok v nemeckých zajateckých táboroch, vychádzajúc z technických možností a skúseností berlínskeho Archívu fonogramov.

Členovia komisie uskutočnili prieskumné prípravné práce takmer v 70 zajateckých táboroch v Nemecku, avšak samotné nahrávky sa realizovali len v 31 táboroch.³⁵ Celkovo sa vedcom podarilo zozbierať zvukové materiály 250 jazykov a dialektov z rôznych častí sveta a počet nahratých informátorov sa vyšplhal na 2 000. Spolu s nahrávkami vzoriek jazykov a folklóru boli zaznamenané antropológické parametre informátorov, niektorí z nich boli fotografovaní a niekedy bol použitý aj fotoröntgen pre fixáciu činnosti rečových orgánov. Zvukové nahrávky sa uskutočňovali prostredníctvom Edisonovho fonografu a Berlinerovho gramofónu. Výsledky boli zafixované na 1 022 voskových valcoch a 1 651 gramofónových platniach. Trvanie zvuku

³⁴ АРХИПОВ, Г.А. О встречах с информантами Б. Мункачи, их родственниками и земляками. In: Венгерские ученые и пермская филология. Устинов, 1987, с. 72-75.

³⁵ ROOS, J. On Estonian recordings made in German prisoner-of-war camps during World War I. In: *Encapsulated Voices: Estonian Sound Recordings from the German Prisoner-of-War Camps in 1916–1918*. Cologne, Weimar and Vienna, 2011 (2), s. 45.

na voskových valcoch bolo približne dve minúty a na platniach do štyroch minút. Jazykové záznamy boli zachytené hlavne na gramofónových platniach a hudobné na voskových valcoch.

V nasledujúcej tabuľke je uvedený zoznam národov Ruskj ríše, ktoré skúmali nemeckí vedci v tomto čase, s uvedením počtu zvukových nahrávok na voskových valcoch, ktoré sú uložené v Archíve fonogramov v Berlíne (zvýraznení sú predstavitelia ugrofínskych národov).³⁶

Národnosť	Počet nahrávok	Národnosť	Počet nahrávok
Rusi	106	Čuvaši	11
Ukrajinci	61	Marijci	9
Tatári	61	Estónci	6
Nemci-kolonisti	38	Zyrianci	5
Arméni	31	Litovci	4
Židia	31	Baškirci	4
Mordvania	16	Azerbajdžanci	3
Udmurti	12		

Pracovníci Pruskej kráľovskej fonografickej komisie celý proces nahrávok starostlivo zaprotokovali. V špeciálnej kartotéke uvádzali: miesto a dátum narodenia informátora, informácie o jeho rodičoch, povolanie, znalosť jazykov, schopnosť hry na hudobných nástrojoch. Takéto podrobné informácie sa uvádzali len pri nahrávaní vojnových zajatcov na gramofónových platniach. Bohužiaľ, pri realizácii folklórnych nahrávok sa podrobný opis nevykonával. Práve z tohto dôvodu v oddelení rukopisov Archívu fonogramov v Berlíne nie je možné nájsť ucelené údaje o informátoroch.

Spríevodné materiály sa zaznamenávali na listoch malých formátov, písaných v latinke atramentom alebo ceruzkou (niekedy chemickou). Zavše na základe týchto záznamov je ťažké určiť presný zápis mien a priezvisk informátorov. Zrejme boli zaznamenávané z počutia. K dešifrovaniu počiatkových riadkov piesní sa zapájali lingvisti E. Lewy a G. Jakobson, ktorí však neovládali udmurtský jazyk a zrejme preto komplexné prepisy záznamov udmurtských informátorov absentujú. V súhrnnej tabuľke o udmurtských zajatcoch sú uvedené len mená a priezviská interpretov a vedcov zapojených do dešifrovania a taktiež názvy zajateckých táborov, z ktorých informátori pochádzali.

K dnešnému dňu sú najúplnejšie údaje len o jednom udmurtskom informátorovi. Volal sa Kuzma Pušin a pochádzal z obce Siartčigurt Staro-Kyjľudskej volosti Sarapuľského újezdu Vjatskej gubernie (*v ruštine* – д. Сяртчигурт Старо-Кыйлудской волости Сарapulьского уезда Вятской губернии). V období realizácie nahrávok (15. júla 1916) mal informátor 26 rokov. Na voskový valec naspieval pieseň „Oj, moja mama, mama“ („Ой, нэньи, нэньи“) a na gramofónovú platňu bol zapísaný jeho príbeh o Vumurtovi (vodný duch, vodník v udmurtskej mytológii).

Analýza dvoch berlínskych zvukových archívov ukázala, že počas 1. svetovej vojny v zajateckých táboroch Nemecka bolo zaznamenaných celkom 17 udmurtských informátorov. Prvá nahrávka bola uskutočnená v júni 1916 a posledná je datovaná novembrom 1918. Aj keď spríevodné materiály k záznamom udmurtského folklóru uložené v berlínskom Archíve

³⁶ ДЕНИСОВ, В. Н. – ЗАГРЕБИН, А. Е. Из истории фонографических и грамофонных записей представителей финно-угорских народов в годы Первой мировой войны в Австро-Венгрии и Германии. In: *Сибирский филологический журнал*, 2015, № 4, с. 25-26.

Lfd. Nr. _____

PERSONALBOGEN

Lautliche Aufnahme Nr.: P.R. 33 Kriegsgefangenenlager: Chemnitz
 Datum: 15/IV 1916
 Zeitangabe: 3 Uhr

Dauer der Aufnahme: 2 1/2 Min. Durchmesser der Platte: 17 cm
 Raum der Aufnahme: Kaufhaus Kotonaum

Art der Aufnahme (Sprachaufnahme, Gesangsaufnahme,
 Chorusaufnahme, Instrumentenaufnahme, Orchesteraufnahme):
Orchestr. - Golden-1890
Hoffmann bis 6. u. 7.

Name (in der Muttersprache geschrieben): _____
 Name (lateinisch geschrieben): Pushin
 Vorname: Kuzma

Wann geboren (oder ungefähres Alter)? 36 Jahre
 Wo geboren (Heimat)? Dorf Lehartischlag, Tabor Berg, Böhmen, sein
 Welche größere Stadt liegt in der Nähe des Geburtsortes? Leipzig, Geb. W.
 Kanton - Kreis (Ujezd): _____
 Departement - Gouvernement (Gubernija) - Grafschaft (County): _____
 Wo gelebt in den ersten 6 Jahren? In der
 Wo gelebt vom 7. bis 20. Lebensjahr? _____
 Was für Schulbildung? ausgehend
 Wo die Schule besucht? _____
 Wo gelebt vom 20. Lebensjahr? im 1. u. 2. u. 3. u. 4. u. 5. u. 6. u. 7. u. 8. u. 9. u. 10. u. 11. u. 12. u. 13. u. 14. u. 15. u. 16. u. 17. u. 18. u. 19. u. 20. u. 21. u. 22. u. 23. u. 24. u. 25. u. 26. u. 27. u. 28. u. 29. u. 30. u. 31. u. 32. u. 33. u. 34. u. 35. u. 36. u. 37. u. 38. u. 39. u. 40. u. 41. u. 42. u. 43. u. 44. u. 45. u. 46. u. 47. u. 48. u. 49. u. 50. u. 51. u. 52. u. 53. u. 54. u. 55. u. 56. u. 57. u. 58. u. 59. u. 60. u. 61. u. 62. u. 63. u. 64. u. 65. u. 66. u. 67. u. 68. u. 69. u. 70. u. 71. u. 72. u. 73. u. 74. u. 75. u. 76. u. 77. u. 78. u. 79. u. 80. u. 81. u. 82. u. 83. u. 84. u. 85. u. 86. u. 87. u. 88. u. 89. u. 90. u. 91. u. 92. u. 93. u. 94. u. 95. u. 96. u. 97. u. 98. u. 99. u. 100.

Aus welchem Ort (Ort und Kreis angeben) stammt der Vater? _____
 Aus welchem Ort (Ort und Kreis angeben) stammt die Mutter? _____
 Welchem Volksstamm angehörig? Tschechen
 Welche Sprache als Muttersprache? tschechisch
 Welche Sprachen spricht er außerdem? russisch

Kann er lesen? nein Welche Sprachen? _____
 Kann er schreiben? nein Welche Sprachen? _____
 Spielt er ein im Lager vorhandenes Instrument aus der Heimat? nein
 Singt oder spielt er modern europäische Musikweisen? nein
 Religion: orthodox Beruf: Lehrmann

Beschaffenheit der Stimme:

1. Urteil des Fachmannes (des Assistenten): _____
2. Urteil des Kommissars: Wohlklingend. Regelmäßige Töne sind von gutem Klang.
3. Urteil des Technikers: gut. Wohlklingend.

Obr. č. 2: Fotokópia sprievodného listu udmurtského zajatca Kuzmu Pušina.

so zložitou históriou tohto zvukového úložiska. V roku 1944 bola veľká časť archívu (audiozbiery) evakuovaná z Berlína do sliezskych baní. Odtiaľ – po príchode Červenej armády – bola odoslaná do Sovietskeho zväzu ako súčasť vojenských trofejí. Pritom dokumentácia zvukových zbierok (sprievodné a rukopisné materiály) ostala v berlínskom Etnografickom múzeu a po rozdelení Nemecka sa ocitla na teritóriu Západného Berlína. Trofejny archív sa v roku 1948 ocitol v Leningrade. Celkovo 14 478 predmetov – voskových valcov, medených matric a platní (47 valcov a 241 platní bolo poškodených), ktoré následne skúmala špeciálna sovietska komisia pod vedením muzikológa-folkloristu J. V. Gippiusa. Do roku 1958 osud tohto archívu bol neurčitý (pre komplexný výskum zbierok chýbali sprievodné materiály, ktoré ostali v Nemeckej spolkovej republike), a preto putoval medzi viacerými sovietskymi vedeckými ustanovizňami (Inštitút etnografie, Inštitút svetovej literatúry, Puškinský dom). Napokon na základe rozhodnutia sovietskej vlády z júna 1958 a nariadenia Prezídia Akadémie vied ZSSR (o odovzdaní kultúrnych cenností vyvezených z Nemecka z fondov Akadémie Nemeckej demokratickej republiky) bol v roku 1959 zvukový archív odovzdaný Akadémii vied NDR a ocitol sa vo Východnom Berlíne (až na archívnu zbierku Juliusa Blocka, ktorá bola ponechaná

fonogramov sú informačne neúplné, napriek tomu celkové materiály zhromaždené členmi Pruskej kráľovskej fonografickej komisie sú bezpochyby unikátne.

Treba však podotknúť, že po skončení nahrávok boli zvukové kolekcie rozdelené. Značná časť hudobných nahrávok bola odovzdaná do Archívu fonogramov v Berlíne. Gramofónové platne so vzorkami reči sa ocitli vo Zvukovom archíve Humboldtovej univerzity v Berlíne (*Lautarchiv der Humboldt-Universität zu Berlin*), vytvorenom roku 1920. Do roku 2006 audiozbiery *Lautarchiv* a rukopisy k nim boli digitalizované a sú voľne prístupné na jeho internetových stránkach.³⁷ Samotný *Lautarchiv* je teraz súčasťou Inštitútu hudobnej vedy a mediálnych štúdií (*Institut für Musikwissenschaft und Medienwissenschaft*) Humboldtovej univerzity v Berlíne.

V prípade zbierok berlínskeho Archívu fonogramov – tie len čakajú na svoju príležitosť. Takéto oneskorenie ich spracovania je spôsobené problémami spojenými

³⁷ <http://www.sammlungen.hu-berlin.de>.

v Leningrade³⁸). V rokoch 1966 – 1970 sa viac ako 4 000 valcov podarilo ilegálne prepraviť cez Berlínsky múr do Západného Berlína, odkopírovať a vrátiť späť. Avšak v roku 1970, po zásahu Štátnej bezpečnosti, sa archív zapečatil. Až po zjednotení Nemecka v 90. rokoch 20. storočia sa napokon kolekcie berlínskeho Archívu fonogramov spojili.³⁹

V súčasnosti tento archív, ktorý je súčasťou Etnologického múzea v Berlíne (*Ethnologisches Museum in Berlin*), uskutočňuje evidenciu a popis svojich zbierok.⁴⁰ Všetkých 985 valcov s nahrávkami vojnových zajatcov z rokov 1915 – 1918 bolo zlúčených do zbierky № 238 s názvom „*Phonographische Kommission*“. Súčasne sa realizuje projekt prípravy publikácie všetkých rukopisných a zvukových materiálov spojených s nahrávkami vojnových zajatcov v období 1. svetovej vojny. Publikácia má obsahovať aj materiály Zvukového archívu Humboldtovej univerzity. Až do ukončenia projektu sú všetky rukopisné a zvukové materiály neprístupné pre verejnosť. Samotné historické záznamy z voskových valcov sú už digitalizované.⁴¹

* * *

V ostatnom období výrazne vzrástol záujem o obdobie 1. svetovej vojny. Čím je táto udalosť časovo vzdialenejšia, o to viac je historicky cennejšie všetko, čo je s ňou spojené. V tomto zmysle audionahrávky vojnových zajatcov, ktoré uskutočnili rakúsko-uhorskí a nemeckí vedci v rokoch Veľkej vojny, sú osobitne zaujímavé pre súčasnú etnológiu. Nepochybne zložitá „táborová“ práca týchto vedcov prispela k zachovaniu kultúrnohistorického dedičstva viacerých národov sveta, a to vrátane ugrofínskych a Udmurtov. Pozoruhodný je už samotný fakt, že také masívne zapojenie vojnových zajatcov do vedeckého humanitne orientovaného výskumu bolo prvým a azda jedinečným prípadom v histórii vojen.

Zoznam prameňov a literatúry (References)

Literatúra (Bibliography)

- ARKHIPOV, G. A. (1987). O vstrechakh s informantami B. Munkachi, ikh rodstvennikami i ziemiakami. In: *Vengerskie uchenye i permskaia filologija*. Ustinov, 1987, p. 72-75.
- BEKE, Ö. (1938). *Finnisch-ugrische Sprachstudien in ungarischen Kriegsgefangenenlagern*. Helsinki, 1938, 16 p.
- BENKO, J. (2009). Vojnová socializácia mužov v armáde, v zajatí a v légiách (1914 – 1921). In: *Forum Historiae*, roč. 3, 2009, č. 1. 20 s. [online]. Dostupné na internete: http://www.forumhistoriae.sk/FH1_2009/texty_1_2009/benko.pdf.

³⁸ Išlo o zbierku unikátnych zvukových záznamov ruskej kultúry z konca 19. – začiatku 20. storočia. V súčasnosti sa nachádza v Fonografickom archíve Inštitútu ruskej literatúry (Puškinského domu) v Petrohrade.

³⁹ KOCH – WIEDEMANN – ZIEGLER, ref. 15, s. 227-231; TERIUKOV, A. The Berliner Phonogramm-Archiv in Leningrad in 1948 – 1958. In: *Manuscripta Orientalia. International Journal for Oriental Manuscript Research*, 2010, Vol. 16, Is. 1, s. 68-72.

⁴⁰ ZIEGLER, ref. 14.

⁴¹ Podobne *Vienna Phonogrammarchiv* aj časť zbierok *Berliner Phonogramm-Archiv* – nahrávky na voskových valcoch z rokov 1893 – 1954, boli v roku 1999 zapísané do zoznamu svetového dedičstva UNESCO – Pamäť sveta (Memory of the World).

- BERNER, M. (2005). Forschungs. „Material“ Kriegsgefangene. Die Massenuntersuchungen der Wiener Anthropologenangefangenen Soldaten 1915-1918. In: HEINZ, E. G. – NEUGEBAUER, W. (eds.): *Vorreiter oder Vernichtung? Eugenik, Rassen hygiene und Euthanasie in der österreichischen Diskussion vor 1938. Zur Geschichte der NS-Euthanasie in Wien III*. Wien – Köln – Weimar, 2005. p. 167-198.
- DENISOV V. N. – ZAGREBIN, A. J. (2015). Iz istorii fonograficheskikh i grammofoonnykh zapisei finno-ugorskikh narodov v gody Pervoi mirovoi voiny v Avstro-Vengrii i Germanii. In: *Sibirskii filologicheskii zhurnal*, Vol. 4, 2015, p. 23-28.
- DENISOV V. N. (2014). Istoriia odnogo „nevoennogo“ proiekta: fonograficheskie i grammofoonnye zapisi voennoplennykh-udmurto v 1915–1918 gg. v Avstro-Vengrii i Germanii. In: *Udmurtskii kraï v gody Pervoi mirovoi voiny*. Izhevsk, 2014, p. 171-185.
- DENISOV V. N. (2016). Udmurtskii folklor ustami urozhentsev kukmorskoï zemli: k 100-letii provedeniia fonograficheskikh zapisei voennoplennykh-udmurto v Avstro-Vengrii. In: *Izhegodnik finno-ugorskikh issledovaniï*, Vol. 1, 2016, p. 69-73.
- FUCHS Dávid Rafael. Dr. levele zúrjén hadifogyokkal valo nyelvi tanulmányairól. In: *Keleti Szemle – Revue orientale*, 1916/1917, Kt. XVII, ol. 228-230.
- FUCHS Dávid Rafael. Dr. levele zúrjén hadifogyol-tanulmányok ügyében. In: *Keleti Szemle – Revue orientale*, 1915/1916, Kt. XVI, ol. 261-262.
- KELMAKOV V. K. (1987). Slovo o Bernate Munkachi, issledovatele udmurto. In: *Vengerskie uchenye i permskaia filologija*. Ustinov, 1987, p. 12-24.
- KOCH, L. Ch. – WIEDEMANN, A. – ZIEGLER, S. (2004). The Berlin Phonogramm-Archiv: A Treasury of sound recordings. In: *Acoustical Science and Technology*, Vol. 25, 2004, Is. 4, p. 227-231.
- KRINKO, E. F. – KHLYNINA, T. P. (2014). Milestones of Return of «Forgotten War»: Main Trends and Stages in the Development of Domestic Historiography of the First World. In: *Bylye Gody*, Vol. 33, 2014, Is. 3, p. 296-305.
- LACH, R. (1918). *Gesänge russischer Kriegsgefangener im August bis Oktober 1917*. Wien, 1918, 63 p.
- LACH, R. (1917). *Gesänge russischer Kriegsgefangener im August und September 1916*. Wien, 1917, 62 p.
- LACH, R. (1926). *Gesänge russischer Kriegsgefangener. I B. Finnisch-ugrische Völker. 1. Abteilung. Wotjakische, syrjänische und permiakische Gesänge / Transkription und Übersetzung der wotjakischen Texte von Prof. Dr. Bernhard Munkácsi, der syrjänischen und permiakischen von Dr. Raphael Fuchs*. Wien und Leipzig, 1926, 135 p.
- LACH, R. (1940). *Gesänge russischer Kriegsgefangener. I Bd: Finnisch-ugrische Völker. 4. Abt.: Tschuwaschische Gesänge / Transkr. und Übers. der tschuwaschischen Originalliedertextevon Dr. K. Gronbech*. Wien; Leipzig, 1940, 147 p.
- LACH, R. (1931). *Gesänge russischer Kriegsgefangener. III Bd: Kaukasusvölker. 2. Abt.: Mingrelische, abchasische, svanische und ossetische Gesänge / Transkr. und Übers. der Text von R. Bleichsteiner*. Wien; Leipzig, 1931, 63 p.
- LACH, R. (1933). *Gesänge russischer Kriegsgefangener. I Bd: Finnisch-ugrische Völker. 2. Abt.: Mordwinische Gesänge / Transkr. und Übers. der mordwinischen Originalliedertexte von Prof. Dr. E. Levy in Berlin*. Wien, Leipzig, 1933, 117 p.
- LACH, R. (1939). *Gesänge russischer Kriegsgefangener. II Bd: Turktatarische Völker. 2. Abt.: Baschkirische Gesänge / Transkr. und Übers. der baschkirischen Originalliedertexte von Dr. H. Jansky in Wien in Verbindung mit Dr. T. Galimdschan*. Wien, Leipzig, 1939, 121 p.

- MUNKÁCSI, B. (1916). Jelentés az estergomi fogolytáborban végzett votják nyelvi és népraizai tanulmányaimról. In: *Akadémiai Értesítő*, Februar 15, 1916, ol. 61.
- MUNKACHI, B. V. (1983). V lagere voienoplennykh v Estergome. In: *Podarok Munkachi. Pesni i skazaniia*. Izhevsk, 1983, 192 p.
- NACHTIGAL, R. (2011). Troops of Estonian origin among Russian prisoners of war in Germany in 1914–1918. In: *Encapsulated Voices: Estonian Sound Recordings from the German Prisoner-of-War Camps in 1916–1918*. Edited by Jaan Ross. Cologne, Weimarand Vienna, 2011, p. 27-40.
- NACHTIGAL, R. (2008). Zur Anzahl der Kriegs gefangenen im Ersten Weltkrieg. In: *Militärgeschichtliche Zeitschrift*, No. 67, 2008, p. 345–384.
- POLYAKOVA L. G. (2015). Black Sea Governorate during World War I: A Historiographical Survey. In: *Bylye Gody*, Vol. 36, Is. 2, 2015, p. 366-372.
- ROOS, J. (2011). On Estonian recordings made in German prisoner-of-war camps during World War I. In: *Encapsulated Voices: Estonian Sound Recordings from the German Prisoner-of-War Camps in 1916–1918*. Edited by Jaan Ross. Cologne, Weimarand Vienna, (2), 2011, p. 41-57.
- Rossii v mirovoi voine 1914-1918 gg. (*V tsifrabk*). Moskva, 1925. 103 p.
- SERGEEV, E. J. (1996). Russkiiie voienoplennyie v Germanii i Avstro-Vengrii v gody Pervoi mirovoi voiny. In: *Novaia i noveishaia istoriia*, № 4, 1996, p. 65-78.
- TERIUKOV, A. (2010). The Berliner Phonogramm-Archiv in Leningrad in 1948–1958. In: *Manuscripta Orientalia. International Journal for Oriental Manuscript Research*, Vol. 16, 2010, Is. 1, p. 68-72.
- V-LADYKIN V. E. (1987). Bernat Munkachi i voprosy udmurtskoi etnografii. In: *Vengerskie uchenye i permskaia filologija*. Ustinov, 1987, p. 25-34.
- Volksbräuche und Volksdichtung der Wotjaken. Aus dem Nachlasse von Bernhard Munkásci. Herausgegeben von D.R. Fuchs. In: *Mémoiresde la Société Finno-Ougrienne*, 1952, Vol. 102, p. V-VII.
- Volksbräuche und Volksdichtung der Wotjaken. Aus dem Nachlasse von Bernhard Munkásci*. Herausgegeben von D.R. Fuchs. Helsinki, 1952.
- WICHMANN, Y. (1930). Wirkungen des Weltkriegs auf die finnisch-ugrische Völker und ihre wissenschaftliche Erforschung. In: *Journal de la Société Finno-Ougrienne*, Vol. 44, 1930, s. 10-19.
- ZAGREBIN, A. J. (2014). Etnograficheskiie finno-ugrovedeniie v Rossii: dinamika nauchnykh idei i znanii. In: *Trudy Karelskogo nauchnogo tsentra Rossiiskoy akademii nauk*, Vol. 3, 2014, p. 3-8.
- ZAGREBIN, A. J. (2006). *Finno-ugorskiiie etnograficheskiie issledovaniia v (XVIII – pervaiia polovina XIX v.)*. Izhevsk, 2006, 324 p.
- ZAJTKOVÁ, J. (2013). *Zabudnutí vojaci. Zajatci v oblasti Vojenského veliteľstva Bratislava 1914 – 1918*. Bratislava, 2013, 175 s.
- ZIEGLER, S. (2006). *Die Wachszylinder des Berliner Phonogramm-Archivs*. Berlin, 2006, 512 p.